

Т.С. Нуждзіна

СЛОВА-ВОБРАЗ У СІСТЭМЕ ЭСТЭТЫЧНА-ТВОРЧЫХ АРЫЕНТАЦЫЙ ЯЎГЕНІІ ЯНІШЧЫЦ

Вобразна-мастацкі свет Яўгеніі Янішчыц пластычны, яркі, дынамічны. Светлы і трагічны адначасова. І ствараецца ён паэтэсай па-мастацку адметна, з такой арганічнай шчырасцю, натуральнасцю, што, здаецца, вершы пішуцца на адным дыханні, без асаблівых намаганняў і пакут творчасці. Бывае, пісьменніца сама правакуе чытача (і нават прафесійнага крытыка) на такое ўспрыманне яе дачыненняў з творчым працэсам.

Які зайздросны свет паэта –
З нябачных промняў вобраз ткаць.
І – заміраць на схіле лета,
І ў вольным слове ўваскрасаць! [2, с. 396]

Сярод такога захоплена-узрушанага адчування радасці творчага парыву, прагі самарэалізацыі не дужа звяртае на сябе ўвагу радок *І заміраць на схіле лета*, бо сцвярдзальна, пераможна, аптымістычна гучыць заключны акорд – *І ў вольным слове ўваскрасаць!* Калі ж удумацца, дык заміранне тое чуецца не столькі як стоенасць, чаканне, настроенасць на адкрыццё, колькі як пакутлівы разлад з самой сабой, рэальнасцю ці змаганне з непадатлівым словам, радком, мелодыяй. І гэтае змаганне адчайнае. На мяжы не замірання, а сапраўднага – над словам, вобразам, мелодыяй – памірання. А як вядома, уваскрэснуць можна толькі пасля пакутлівага ўкрыжавання. Для яе – укрыжавання творчасцю.

Надзвычайны палёт фантазіі, эмацыянальная ўзрушанасць, напал страсцей, душэўная ўражлівасць і ствараюць той шырокі пачуццёвы дыяпазон, якім і абумоўлены своеасаблівы вобразны свет лірыкі Я. Янішчыц. У яе быў рэдкі талент так абвострана чуць і ўспрымаць жыццё ў яго гарманічных прыродных праявах і глыбокіх канфліктах і супярэчнасцях часу. Тонка адчувала музыку свету, любіла свет музыкі, умела нечакана ярка, свежа “адбіць” душу і час у слове-вобразе. У прыведзеным прыкладзе зусім невыпадковае прызнанне пра здольнасць творцы “вобраз ткаць”. Сапраўды, усё, што, на думку пісьменніцы, пазначана пячаткай дасканаласці і вартае асобай увагі, усё, што мае быць знакавым для лірычнай гераіні, самой пісьменніцы, яе Палесся ці ўсяго народа, уводзіцца ў кантэкст мастацкай вобразнасці з гэтым жа

ўмельствам, любасцю, багаццем колераў, узораў, як рабілі тое жанчыны-паляшучкі, ткучы свае дзівосныя аздобы. Снуе чаўнок у руках майстрыцы, нітуецца ўток з асновай. Снуецца, б'ецца думка-пачуццё і рэалізуецца ў словах-вобразах. І як вынік – тчэцца новая рэальнасць. Мастацкая рэальнасць. Вершаў, дзе з той ці іншай нагоды ў сістэму паэтычнага мыслення пісьменніцы ўваходзіць ткацкая лексіка, а ў выніку ствараецца вобразна-паэтычная карціна свету, безліч.

Пачынаючы са зборніка “Ясельда” (1978), Янішчыц пастаянна выкарыстоўвае словы, узятыя з так званай сялянскай ільняной “індустрыі”. І ніякай выпадковасці тут няма. Наступіла пара жыццёвай і творчай сталасці. Працэс гэты аказаўся для пісьменніцы трагічна-балючым: давялося прайсці праз вялікія фізічныя пакуты і душэўную драму. У выніку па-іншаму сталі бачыцца многія з’явы жыцця, людзі, ідэалы, каштоўнасці і сама творчасць. Глыбей, вастрэй сталі адчувацца свае вытокі, карані, узрост, эпоха. Натуральна, мяняецца мастацкі змест, эмацыянальная напоўненасць, стылёвая афарбоўка паэтычнага вобраза. Напрыклад, вершам “Не дакарала, не журыла...” аўтар упершыню, бадай, у сваёй вобразна-мастацкай трактоўцы выкарыстоўвае такія словы, як *клубочак лёну, нітка суравая*. Абазначаны, такім чынам, канкрэтна-прадметны, побытавы пачатак. У спалучэнні ж са словамі *матуля, шлях* звычайны клубочак ільняных нітак вырастае да знакавага вобраза-сімвала. Вобраз, які ўвасабляе не толькі жыццёвую дарогу чалавека, працягласць яе ў прасторы, часе, але і той магутны духоўны і маральны арыенцір, які вядзе лірычную гераіню па жыцці. Даросла-самастойнае быццё сам-насам з шэкспіраўскімі драмамі, страцямі такое далёкае ад летуценна-нявопытнай рамантыкі. І той жа клубочак лёну ў канцы верша вырастае ў сімвал амаль непераадольных фатальных наканаванняў, перашкод:

О, як хацела жыць я гордай
І незалежна-маладой!..
Ды падступаецца да горла
Клубочак ніткі суравой [2, с. 42].

Вобраз, як бачым, трансфармаваўся ў новую рэальнасць дзякуючы, здавалася б, нязначнаму ўдакладненню. Клубочак як быў, так і застаўся, а вось лён замяніўся “ніткай суравой”. Мастацкі эфект ад такой замены выключны: узнікае абвостранае адчуванне жыццёвай драмы. Такім чынам, звычайная ільняная нітка вырастае да паэтычнага вобраза, які заняў сваё пэўнае месца ў мастацкім свеце паэтэсы:

Баравая,
 зноў чакае спежка.
 Тчэцца памяць ніткай суравой [2, с. 207].

Дый сама разумею, што лета
 Абрываецца тонкая ніць [2, с. 64].

Наплывае одум вечаровы
 І радзімай ніткі суравей [2, с. 193].

Вось мой паром туманны,
 і ўзгорак,
 І нітачка сыпчага дажджу [2, с. 202].

Па-сутнасці, словам *нітачка* паэтэса распачала выбудоўваць адпаведны лексічны рад слоў, звязаных з сакрэтамі ткацтва: нітка *тчэцца*, ператвараецца ў *сувой*, у *палатно* з дзівоснымі ўзорамі. Нават *кросны* зоймуць сваё месца. Там, дзе трэба сказаць пра самае-самае – высокае, асвечанае дзівосным характам прыроды, пакутамі жыцця, памяці альбо творчасці, – паяўляецца мастацкі вобраз, у аснове якога выразна абазначана асацыятыўная сувязь са словам, у якім адбіліся таямніцы і сакрэт ткацкай справы: *Выткаўся жнівень раскошны* [2, с. 80]; *А шлях з імжы сатканы* [2, с. 85]; *І тчэ жыццё гады, нібы палотны* [2, с. 102]; *Як просіцца спежка пад ногі і тчэцца яе палатно* [2, с. 104].

Калі ж трэба паказаць аб’ёмнасць з’явы, справы, складанасць пэўнага працэсу, перадаць глыбіню пачуццяў, напружанасць думкі альбо эмацыйна-псіхалагічнага стану, значнасць здзейсненага чалавекам, тады пісьменніца шукае ў вобразна-выяўленчай палітры штосьці больш выразнае, запамінальнае, што моцна адбілася ў яе мастакоўскай памяці з часоў далёкага маленства:

Перабірае мама сонца ў кроснах,
 Перабірае век
 свой лёс з азоў [2, с. 183].

Выразная карціна светабачання падаецца падкрэслена, акцэнтавана, дзякуючы далучэнню да слова *кросны* дзеяслова *перабірае*. На першы погляд, асабліва мала дасведчанага ў ткацкай справе чалавека, дзеяслоў *перабірае* агульнаўжывальны. Аднак кросны-перабіранкі – гэта спецыфічны працэс. Тут патрэбны асобы спрыт і талент. Талент творцы.

Трэба выткаць, перабіраючы ніты, адмысловы ўзор. Самае ж нечаканае ў паэтычным радку тое, што аўтар лёгка, без усялякай натугі спалучае канкрэтыку, пластыку руху з глабальнасцю, маштабнасцю быцця эпохі, веку. У межах толькі двух паэтычных радкоў змяніўся вобраз, трансфармаваўся ў зусім іншую мастацкую сутнасць. Чым глыбей працінаюць душу лірычны гераіні Я. Янішчыц канфлікты, супярэчнасці эпохі, чым больш важкі становіцца яе творчы набытак, тым больш складаныя ў яе дачыненні не толькі з жыццём, грамадствам, рытмам часу (*час-вар'ят, шалёнае таксі* па вызначэнні паэтэсы), тым большым драматызмам напаяняецца яе радок, яе паэтычны вобраз. Свет паранейшаму дзівосны, шматколерны, але і глабальна пачужэлы, супярэчлівы, расколаты. Таму і вобраз паэтычны пачынае “ткацца” зусім па-іншаму. Усё менш адчуваецца ўздзеянне прадметна-сялянскага, канкрэтна-побытавага ў ім.

І сатканы вобраз твой далёкі
З белага туману і зары [2, 224].

Гэта радкі з верша “Гэтак мне яшчэ не западала...”, а ў вершы “То цёмны бор, то рэдзенькі лясочак...” вобраз прыходзіцца не ткаць, а ляпіць з *дажджу сляпога*, бо свет настолькі змяніўся, што страціў сваю аснову, каранёвы стрыжань.

Відаць, па гэтай прычыне ў зборніку “Каліна зімы” (1987) слова-вобраз, заснаваны на праявах адметнага народнага майстэрства, амаль знікае. А калі і звяртаецца аўтар да згаданага лексічна-паэтычнага раду, то вельмі рэдка (на ўвесь зборнік і дзесятка вершаў не набярэш), у выключна значных сітуацыях. І вобраз, дарэчы, пазначаны новым эмацыянальным адценнем: з доляй іроніі або выключнага трагізму. Нагадаем такія вершы, як, напрыклад, “Калядкі”, “Індзіра”, “Узоры”. Новы вобразна-мастацкі свет кантрастны, і калі тэцца ўжо сучасны ўзор, то *кожны колер, як удар*, бо заснаваны на любові і гневе.

Пранізліва, балюча адчуўшы глабальнае людское пачужэнне (а ў вялікім горадзе яно было асабліва відавочным і страшным), лірычная гераіня Я. Янішчыц жыве з фатальным прадчуваннем трагічнага канца. Таму і стараецца пераканаць сябе, што

І пасля лічбы “35”,
Душа, ты прагнеш быць стабільнай [2, с. 335].

Ды толькі з кожным днём стабільнасці той не ставала ўсё больш і больш. І асобнаму чалавеку, і грамадству, і ўсяму чалавецтву. Актыўнай, дзейснай, раскрыленай душы Я. Янішчыц, настроенай на шчырасць і святло, так не хапала суладнасці ў далёкім і блізкім свеце.

Такое ўспрыманне жыцця, свайго месца ў ім, балючых стасункаў і нейкіх непаразуменняў з літаратурна-творчай элітай 80-х гадоў або чынавенствам ад яе не магло істотным чынам не адбіцца і на ўнутранай сутнасці паэтычнага вобраза: нельга не звярнуць увагу на адпаведную дынаміку яго сэнсава-стылёвага напаўнення. Парывістая душа Я. Янішчыц, узгадаваная на прасторах палескіх лугоў, абмытая чыстымі росамі вясновай лістоты, заручаная з рамантычнымі вятрамі юнацтва, часта ўводзіць у вобразную сістэму сваёй лірыкі словы, якія абазначаюць тыя прыродныя з’явы, што нясуць адчуванне волі, прастору, непакоры, бязмежнасці, свежасці абмытай навальніцамі зямлі і водару лясоў, палёў і траў. Таму і сустракаецца так часта ў лірыцы гэтай палескай непрыручанай птушкі слова *вечер* і вытворныя ад яго формы – *вятрыска*, *вятрэц*, *ветры*, *віхор*, *вечербуй* і інш. У кантэксце паэтычнага радка слова набывае сваю вобразна-мастацкую адметнасць і выяўляе карціну свету, характар пачуцця або стварае настрой-думку.

У першых зборніках Я. Янішчыц (“Снежныя грамніцы”, “Дзень вечаровы”) вобраз ветру надзвычай гарманізуе са станам юнай, светлай і паэтычна-спеўнай душы, заглыбленай у сябе, даверлівай да свету і людзей. І калі спаць юнай паэтэсе не даюць першыя (хутчэй уяўныя) драмы, то вечер выступае заступнікам, па-мацярынску клапатлівым: *вечер ціха зачыніў акно* [2, с. 24]. Ён пакуль такі ж малады і чысты, таямнічы і загадкавы, як і гераіня верша “Да сустрэчы”. Мае нават каляровае напаўненне: на пачатку верша – белы, у канцы верша – сіні (рамантычны). Пра гэты вечер-ветрык маленства, юнацтва, не раз з цяплом, удзячнасцю згадае гераіня Я. Янішчыц у гады свайго балючага сталення. У вершы “Дзевятнаццаць” *сукенку лёгкую трапеча // Вятрэц наіўны і сляпы* [2, с. 43], а ў вершы “Ці ўспомніцца, ці ўспомніцца...” ён акрылены, натхнёны, як сама бясхмарная яшчэ маладосць:

Так я была ўлюбёная,
Натхнёная тады,
Як чарачка разгонная,
Як вечер малады! [2, с. 217].

У дні маленства быў ён, помніцца лірычнай гераіні, лагодным, далікатным – *шаўковым* (“Сёння і вечна! – і мы са шчаслівых...”). Калі ж выпадае шчасная хвіліна вяртання ў родны кут, дарагі і прыветны край, то толькі тут і больш нідзе не бывае такога *легкавейнага ветрыку*, такога гулліва-маладога гарэзы-ветру, што зрывае пацеркі з рабін.

Аднак з другой паловы 70-х гадоў, калі жыццё паэтэсы і яе лірычнай гераіні пачало рабіць віражы, а дарогі спрэс былі ў калдобінах, то мяняецца і дынаміка вобраза: знікае і ветрык, і вятрыска, і нават вятрэц. Ужываецца часцей стылістычна нейтральнае – *вечер*. Сустрэнуцца цяпер і ветры, і віхор, і *вечер-буй*, прычым абавязкова ў пары з экспрэсіўна афарбаваным эпітэтам – *спрытны, злы, сляпы, скразны, як рана, горкі*. Ды і праявы яго зусім далёкія ад лагоды ці суладнасці. Ён б’е, хапае, шастае, заходзіцца, шкуматае і г. д. Калі *час – вар’ят, шалёнае таксі*, то і спосабы яго мастацкага выяўлення адпаведныя. Вось такім бачыцца свет Я. Янішчыц напрыканцы жыцця:

Я сачу, як пялёсткі злятаюць,

Як заходзіцца *вечер сляпы*.

Рызыкаўна праз боль праступаюць

Кіпці *ворана, ружы шыпы* [2, с. 342].

На гэта, між іншым, звярнуў увагу і даследчык творчасці Я. Янішчыц, крытык Д. Бугаёў, назваўшы свой артыкул “Летуценніца на скразняках эпохі”.

Дадае ў агульную карціну сцужнага свету, агорклай драмы жыцця і вобраз каліны. Горкай, самотнай, адзінокай. Прыгожай у сваёй позняй спакусе. Такой яркай і такой безабароннай. Гэты мастацкі вобраз нясе ў сабе адзнакі не столькі захаплення *хараством* (дзеля аб’ектыўнасці адзначым, што два-тры разы сустрэнем і такое *напаўненне вобраза*), колькі *непрытульнасці, неўладкаванасці зямнога шчасця жанчыны-творцы*. Дарэчы, сучасная літаратура, у прыватнасці, празаікі Г. Багданава, А. Брава імкнуцца выявіць характар, намаляваць псіхалагічны партрэт жанчыны-творцы канца ХХ – пачатку ХХІ ст. Аднак даць такую панараму жыцця лірычнай гераіні, якая па прызначэнні была паэтам, творцам, выявіць псіхалогію душы, перадаць яе сэрцабіццё ў кожнае імгненне існавання магчымасцямі паэтычнага слова-вобраза змагла яшчэ ў 70–80-я гады Яўгенія Янішчыц.

Літаратура

1. Бугаёў Д. Летуценніца на скразняках эпохі // Янішчыц Я. Выбранае. Мінск: Маст. літ., 2000. С. 3–18.
2. Янішчыц Я. У шуме жытняга святла. Мінск: Маст. літ, 1988. 414 с.

В.І. Смірнова

ДЫЯЛЕКТНЫЯ АСАБЛІВАСЦІ СЛОВАЎТВАРЭННЯ ДЗЕЯСЛОВА Ў ТВОРАХ ЛУКАША КАЛЮГІ

Ужыванне дыялектызмаў з’яўляецца адметнай спецыфічнай рысай мастацкага стылю Лукаша Калюгі. Гэта датычыцца самых розных відаў дыялектызмаў – фанетычных, акцэнталагічных, марфалагічных. Сярод іх значнае месца займае і такі разрад, як словаўтваральныя дыялектызмы.

Словаўтваральныя дыялектызмы, як вядома, адрозніваюцца ад сваіх літаратурных адпаведнікаў наяўнасцю або адсутнасцю ў іх складзе той або іншай марфемы, напрыклад: *мармыч* – літ. *мармытун*, *жвака* – *жвачка*, *слабкі* – *слабы*, *пяхота* – *пехатой* і г. д. Як відаць, гэтая разнавіднасць дыялектызмаў вылучаецца ў межах пэўнай часціны мовы. Разгледзім больш падрабязна словаўтваральныя дыялектызмы-дзеясловы, класіфікуючы іх паводле спосабу словаўтварэння.

I. Для дзеясловаў-дыялектызмаў уласцівы найперш прэфіксальны спосаб словаўтварэння. Вылучаюцца перш за ўсё лексемы, якія адрозніваюцца ад нарматыўных адпаведнікаў прыстаўкамі:

1. Аб-

Аббурыцца – абурыцца: *Ігналя ўзяў каштанку за павады й павёў, мяркуючы на наваротках, каб не аббурыцца: воз не так ушыркі, як увышкі накладзены, за што і злаяў быў бацька Хвядоса* (110).¹

Абнадзіцца – панадзіцца: *Алесь абнадзіўся і паўтараў не раз* (496).

2. Ад-

Адаперці – адперці: *Пад ганкам [Хвядос] знайшоў ключ ад сянец. Адапёр завалку* (120).

3. Вы-

Выклінаць – праклінаць: *Гэтак дзіця выклінаць* (131).

¹ Прыклады прыводзяцца паводле: Калюга Лукаш. Творы: раман, аповесці, апавяданні, лісты. Мінск, 1992. 110 с. У круглых дужках пасля прыкладу ўказваецца старонка з гэтага выдання.